

קינה קדומה על חורבן הקהלות בארץ ישראל

מאת שמחה אסף

"ידיעתנו על מצבם של יהודי ארץ ישראל וגורלם בימי כבוש הארץ ע"י צבאות מסע הצלב הראשון היא דלה וקלושה מאד... גם במה שנתפרסם עד עכשיו מאוצרות "הגניזה" כמעט שלא נמצא דבר על גורל היהודים ומצבם בא"י בימי מסע הצלב הראשון"¹). אפשר להוסיף על זה כי ידיעותינו על רוב הקהלות שהתקיימו בארץ מזמן הכיבוש הערבי עד מסע הצלב מועטות ביותר, ויש קהילות שעליהן לא הגיעה אלינו עד היום כל ידיעה. רוב התעודות שנתגלו בגניזה נותנות לנו ידיעות מרובות על הקהלות הראשיות כירושלם ורמלה, ופחות מזה על טבריה וקצת ידיעות על מספר קהלות שניות במעלה כגון אשקלון, צור ועוד. אולם היו ללא כל ספק עוד כמה וכמה קהלות, ומהן אפילו בעלות חשיבות, שלא הגיעה אלינו עליהן כל ידיעה. והוא הדין גם בזמן שקדם לכיבוש הערבי. על כן יש חשיבות מיוחדת לידיעות הנמסרות לנו בקינה המתפרסמת בזה.

את הקינה מצאתי באוסף קטעי הגניזה שבמכברידג'. כתובה היא על קלף עתיק. חסרה היא לצערנו ראש וסוף, וקרועה באמצעה. מסדר האלף-בית שבה נשמרו רק האותיות ג—ז, ובכך הגיע אלינו ממנה רק החלק החמישי בערך. אילו הגיעה אלינו בשלימותה ודאי שהיינו מוצאים בה ידיעות על כמה וכמה ישובים יהודיים אחרים. אפשר גם שהיה רשום בה זמנה ושם מחברה והיינו פטורים מלשער השערות שונות. חבל על דאבדין.

בקטע שלפנינו נזכרו ישובים אלה:

1. "כפר חברונה" שבה "נפלו גיבורים קלים כצבאים על ההרים... [חכמים] (2) סופרים, בתורה ובתורת כהנים [מהירים]" (שש' 8—10). והנה הידיעות שישנן בדינו על הישוב היהודי בחברון בתקופת המשנה והתלמוד הן דלות ביותר³, והוא הדין גם בתקופה הערבית עד מסעי הצלב. מן

(1) ב"צ דינבורג בפתיחת מאמרו "לתולדות היהודים בא"י בימי מסע הצלב הראשון",

ציון ב' (תרפ"ז), ע' 38 ואילך.

(2) ואולי יש להשלים: [כהנים] סופרים, בתורה ובתורת כהנים [מהירים].

(3) עי' ספר הישוב א'. בידיעות שבאו שם אין אף ידיעה אחת ממקור עברי. לדעת קליין,

שם עמ' 25—26, ספק הוא אם ישבו בה יהודים בכלל בסוף התקופה הביזנטית.

התעודות המועטות שנתפרסמו עד עתה מכירים אנו רק שמות של חכמים אחדים, בנים למשפחה אחת, שישבו בה במאה ה"א, והם "יוסף המומחה (=דיין מומחה, השופט) החברוני" ואביו "סעדיה החבר בסנ' (=בסנהדרין) גדולה המשרת אבות עולם" (4). כשנכבשה חברון ע"י הצלבנים בקיץ של שנת 1100 גרשו משם את היהודים והעיר חרבה (5). ר' בנימין מטודילה לא מצא בה אף יהודי אחד. יש לשים לב לכינוי כפר חברונה, ואמנם בימי אוסיביוס נחשבה "לכפר גדול" (6).

2. אוננו. על ישוב יהודי באוננו בתקופה הערבית אין לנו עד היום שום ידיעה. הידיעה המאוחרת ביותר שהגיעה לידינו על אוננו היא, כנראה, זו שבאיכ"ר א', י"ז: "צוה ה' ליעקב סביביו צריו כגון... לוד לאוננו", היינו שאנשי הצבא או התושבים הגוים שבלוד צררו את יושבי אוננו היהודים, ומאמר זה שייך למאה הרביעית (7). מן הקינה שלפנינו יוצא שיושבי אוננו הרבו לעסוק בתורה והיתה שם ישיבה, "חבורה". הצרים "טבחו חבורת אוננו" והפייטן מקונן על "אוננו הרכה והענוגה, בספר תורה יומם ולילה הוגה" (שש' 15-16). הרי לפנינו כאן ידיעה חשובה ביותר על אוננו היהודית.

3. לוד. אף על הישוב היהודי בלוד בתקופה הערבית אין לנו כל ידיעה. ודאי הוא שאחרי שנבנתה רמלה ובה נקבע מרכז השלטון עברו אליה רוב התושבים מלוד. בתעודות שנכתבו ברמלה באותה תקופה היו רגילין לכתוב: "ברמלה סמוכת לוד נחלת בני יהודה" (8), זכר לימים ראשונים שאחרי בנינה של רמלה, שלוד היתה עוד עיקר ורמלה טפילה לה. בקינה זו ידובר (לפי ההשלמה) על "עשרת הר[וגי לוד]" (ש' 29). והנה "הרוגי לוד" נזכרו בתלמוד (פסחים ז', ע"א; ב"ב י', ע"ב) (9) וכן בקה"ר ט', י' ועוד, אבל

(4) J. Mann. *The Jews in Egypt*, II p. 203. ועל חברון עוד אשוב אי"ה

לדבר בקרוב. בתעודה אחת שזמנה הוא תחילת המאה ה"א יסופר בפרטות על בנין בית-כנסת בה, אם כי המושל לא נתן רשיון לכך.

(5) עי' דינבורג, שם, ע' 56-59.

(6) עי' קליין, ארץ יהודה, ע' 193.

(7) עי' ספר הישוב, ע' 3, הערה 9.

(8) מאן, שם ע' 355; וכן בקצת תעודות, שעוד לא נתפרסמו.

(9) וע' בתענית י"ח; ונתערבו השמות לוד ולודקיא, ולוליאנוס ופפוס הם שמעיה ואחיה (או ואביה או ואחיו) כדעת מאלטר, ועי' במקורות שהביא בפירושו לתענית ע' 69. ואמנם מה שכתב כי עם לוליאנוס ופפוס נהרגו עוד אחרים טעון עוד הוכחה וברירה. ועי' גם בערוך ע' הרג, ודבריו לקוחים מפירושו ר"ח לב"ב פרק א' שצילום ממנו ישנו בידי.

אין לומר שהפייטן מרמז כאן להם, כי בכל המקורות ידובר רק על שני הרוגים והם לוליינוס ופפוס או שמעיה ואחיו, ובכלל נראה שבכל הקינה הוא מדבר על מה שאירע בזמנו. מדובר בה על "מפולת בחומה" (10) (ש' 30) והצר שם גם את "ציוניך לַשִּׁמְמָה" (ש' 31). הכוונה כנראה לציוני בית הקברות. הצרים גם "בקעו הרות ללוד" (ש' 26).

4. בין הערים שסבלו נזכרת גם יפו. בתקופת התלמוד היתה בה קהלה יהודית הגונה. כמה מחכמיה, כר' יודן, ר' פנחס ואחרים, נזכרים בתלמוד. הגיעונו יותר מששים מצבות שרובן הוא מן התקופה הביזנטית¹¹). מן התקופה הערבית הגיע אלינו רק גט שנכתב בשנת ד"א תתל"ז (1077) וחתום עליו יפת החזן בר אברהם החזן¹²). משמע שהיתה בה קהלה יהודית קטנה. לפי המסופר באחת מאגרותיו של הגאון הא"י בן מאיר נפטר אביו של רב סעדיה גאון ביפו¹³). את פרטי המאורעות ביפו איננו יודעים, כי הקטע קרוע במקום זה. נראה שחכם הקהלה, "זקינה המכובד" (ש' 23), נהרג ע"י השונאים. הצלבנים מחריבים את הקהלה. ר' בנימין מטודילה מוצא בה רק יהודי אחד — צָבֵעַ. 5. חוסיפה, היא עוספיה שעל יד חיפה¹⁴). בה נתגלו שרידי בית-כנסת מן המאה הששית¹⁵). אין לנו כל ידיעות אחרות על הישוב היהודי אשר בה מן התקופה הביזנטית והערבית. במקום זה "טבחו זקינים" ונלקחו שבויים שנמכרו לעבדים: "זכור י"י לעבדות חוסיפה". אפשר גם לפרש שטביחת הזקנים היתה בחיפה.

6. חיפה. בה אנו מוצאים קהלה יהודית גם בתקופה הערבית. באחת התעודות מן הגניזה חותמים "אנשי מבצר חיפה... בירח מרחשון בשנה הששית [לשבוע]..."¹⁶). בשעת מצור חיפה ע"י הצלבנים בקיץ 1100 לוקחים היהודים חלק חשוב בהגנת העיר¹⁷). בחיפה נמצא בשנים האחרונות שלפני

10) כך יש כנראה לקרוא במקום: "בחימה"; ואמנם הי"ד היא ארוכה קצת יותר מן הרגיל. וכמו שהפייטן מסיים: ויאכל בך חיל וחומה.

11) עי' ספר הישוב. קליין, ארץ יהודה, ע' 196.

12) מזרח ומערב א', עמ' 358.

13) Saadyana, עמ' 10.

14) כמו שהעיר לי חברי פרופ' קליין. אפשר ששמה העברי חוספיה או חוסיפיה ורק

לשם החרוז הושמטה הי' אחרי הפ'.

15) ספר הישוב, ע' 113, ושם בהערה.

16) מאן, שם, ע' 203.

17) עי' דינבורג, שם, ע' 56-64.

מסע-הצלב "בית-הועד". רב אליהו גאון הולך בשנת מותו (תתמ"ד—1083) ל"חיפה לקדש את השנה, ויחדש את הגאונות ואת הסמיכה בחיפה בבית הוועד" (18). בית הועד במקום זה הוא מקום מושב הסנהדרין ובית דין הגדול. לזה מכוון כנראה הפייטן באמרו: "חיפה העיר ההוללה עליך ליבתי אמולה. מישראל כבוד גלה ושבתו זקני עגולה" (שש' 37—38). "עגולה" זהו כינוי לסנהדרין ש"היתה כחצי גורן עגולה" (סנהדרין ל"ו, ע"ב). הצלבנים מחריבים לגמרי את הישוב היהודי אשר בה, ור"ב מטודילה לא מצא בה יהודים. הפייטן אף הוא מדבר על "חורבן חיפה" (ש' 36).

הצרים והמחריבים של ישובי היהודים הם אדום — רומא, הנוצרים, החיה הרביעית שבס' דניאל: "אִימְתָנִי ותקיפה 19) זעפה עלי חספה זבולי חרבה וחרפה" (שש' 34—35, והשווה גם ש' 17). על כן היה נראה לי בתחלה שהקינה הזאת מספרת לנו על חורבן הקהלות בא"י בזמן מסע הצלב הראשון, ביחוד בקיץ שנת תת"ס שבו כבשו הצלבנים את חיפה, ולנכון גם את חוסיפה = עוספיה הסמוכה ואת חברון, ובקיץ שלפני זה כבשו את רמלה ובודאי גם את אונו ולוד הסמוכות. אולם כשהראייה לחברי פרופ' ש. קליין הביע את דעתו שהיא קדומה בהרבה לזמן הצלבנים. ואם להקדימה יש לקבוע את המסופר בה לסופה של התקופה הביזנטית. למחציתה השניה של המאה הששית או תחלת השביעית, שהרי מזמן הכבוש הערבי עד מסע-הצלב לא היתה יד אדום בקהלות ישראל שבא"י. אפשר, כמובן, להביא סיוע לדעה זו מן המסופר זה על לוד ואונו וחוספיה, שכאמור לעיל אין לנו כל ידיעה על ישוב יהודי שהיה קיים בהן בתקופה הערבית, אבל יש להשיב על זה שלא ידענו אינה ידיעה. הקינה הזאת שנאמרה לנכון בט"ב הכילה כנראה עשרים ושתים מחרוזות כמספר אותיות האלף-בית. כל מחרוזת ומחרוזת מחולקת לשנים: חלקה הראשון מסודר בא"ב בתמניא אפי ובחלקה השני באים ששה חרוזים המשמשים לה חתימה (20). כל אות מסתיימת בשם מקום: הג' בכפר חברונה. הד' באונו, ה' ביפו, ו' בלוד, ז' בחיפה, והחרוז שאחריה מתחיל בשם המקום שנסתיים בו החרוז הקודם. יש איפוא יסוד לחשוב שלכל הפחות נזכרו בקינה זו יותר מעשרים ישובים יהודיים.

18) מגלת אביתר, *Saadyana*, ע' 89; כהנא, ספרות ההסטוריא הישראלית ח"א ע' 163; ועי' בורנשטיין, מחלקת רס"ג ובן-מאיר עמ' 34, ובהערה 4 שם.
19) עי' דניאל ז', ז; וארו חויה רביעיא דחילה ואמתני ותקיפא יתירה... אכלה ומדקא ושאר אברגליה רפסה.

20) והעירני ידידי הד"ר מ. זולאי שבניה כזו ממש של המחרוזת אנו מוצאים גם בקינתו של הקליר המתחילה: "זכור איכה אנו שפתינו", עי' אוצר השירה והפיוט לר"י דודזון ז"ל, ולדעתו אין מצד המבנה והסגנון של הקינה שלפנינו שום דבר שיתנגד לקביעת זמנה בימי הפייטנים הראשונים.

[כ"י קנטבריגיא, 51, T.-S. Loan]

.	[ב] זכרה ימי עינות.	[צמ' א'] [ב]
פתאום בא יום [פקודתיך]	ובאבחת [חרב] . . . [תיך]	השליכי על ימי יהב . . . [תיך]
יפן [א]ת רפואתיך	[ג]. ון חו . . . עלי שננה	גכה לב [נה]	5
גערטה היעודה בכפר חברונה	[ג]. ליו לשבי נתנה	גכול ארמון באש . . . [נה]	
קלים כצבאים על ההרים	[ג] . . . דומה נפשי שכנה	גשה להכחיד מי מנה	
בתורה ובתורת כהנים [מהירים]	וינקום [דמם] מלך מתיר אסורים	גודל ידה עלי [נתנה]	
[דבק חיך יונק אל] לשונו	[דר]ך ש . . . מנו	ח' ב' [נ]פלו גיבורים	
דאבה מימפלתו עינו	וטבחו חבורת אונו סופרים	10
		העת תשוביב נמהרים וסופרים	
		דללו כל בחור מיקנו	
		דבק צר חרב על נירנו	
		דקרו עולם ושיכנו	
		דוהרי חרב רחמים לא היקנו	15

1. ימי ענות, על דרך הכתוב באיכה א' ז'; תהלים כ"ב, כ"ה.

2. ישעיה י' ג'; הושע ט' ז'.

3. אבחת: יחז' כ"א, כ'.

4. תהלים נ"ה, כ"ג.

6. ארמון כנוי לביהמ"ק: ירמיה ל' י"ח: וארמון על משפטו ישב. וגבול ארמון היא ירושלים. — אולי יש להשלים [גדו]ליו, או [גאו]ליו, לשבי נתנה.

7. מי מנה. כנוי לישראל; על דרך הכתוב במדבר כ"ג, י' — דומה וכו' תהל' צ"ד, י"ז.

8. היעודה, הקריאה מסופקת, ואפשר שיש לקרוא: היעורה.

9. ח'ב' = חברונה.

11. תשובב נמהרים — ישעיה ל"ה, ד'; מ"ט ה'.

13. דבק וכו' נירנו, אולי הכונה לבית הנשיאים, ניר דוד, מלכ"א י"א, ל"ו; ט"ו, ד';

מלכ"ב ח', י"ט ועוד.

14. דקרו עולם ושיכנו. אולי צ"ל: אולם ושוכנו, ויש כאן רמז לגיטין נ"ו, ע"ב: בטל

סייף וגידד את הפרוכת וכו' וכסבור הרג את עצמו. ופרופ' קליין מציע לתקן: "דקרו עולנו ושבנו".

בספר תורה יומם ולילה הוגה	א' ו' הרכה והענוגה
וישח לבכיך בדאגה	אימתני בזה לך ולענה]
עד צור ישיב ללבי הפונה	דלפה נפשי מיתונה
הצור] כל צעדיי בזעפו	היניף צר כפו [עמ' ב']
[ה] טרפו	[ה] [פון]
[ה] בזעפו	החריב כני [ושרפו]
[ה] סִמון יפו	הפריע פ [פון]
. זקינך המכובד	'פ' 'י' ת' [כר]
. בחימה איבד [כר]
. תקותיך לא תאבד	הוחילי] ככל [כר]
ויבקעו הרות ללוד	ועשו צרים [ור]
[ושק] תפרו עלי גלוד	ובחורנים] מע [ור]

16. א'ו' = אונו.

17. אימתני וכ', על דרך הכתוב בדניאל ז', וישעי' ל"ו, כ"ב.

18. דלפה וכו' תהל' קי"ט, כ"ח.

19. עדה"כ באיכה ד' י"ח: צרו צעדינו.

21. החריב כני, על דרך הכתוב בתהל' פ', ט"ז: וכנה אשר נטעה ימינך. —

[ושרפו], או וספו, כהצעת ד"ר מ. זולאי.

22. סמון יפו. לא ידעתי פירושו. הס' מסופקת ואפשר בקושי לקרוא: חמון, ואפשר

שצ"ל: המון. ופרופ' קליין מציע להשלים: [אפר]סמון, וכנוי הוא לתורה.

23. י'פ' = יפו. ל'ת, לא ידעתי פירושו של אותיות אלו. ואפשר שאלו הן פליטת

קולמוסו של הסופר.

27. "ובחורים מע...". אפשר שיש להשלים: מעץ, על-דרך הכתוב באיכה ה', י"ג. —

ושק תפרו וכו' על-דרך הכתוב באיוב ט"ז, ט"ו.

29-27. הד"ר זולאי העירני על סליחה עתיקת יומין הנמצאת במוזיאון הבריטי כ"י מס'

5557A, דף ל"ו, שיש בה ציטטה שלמה מן הקינה שלפנינו:

שחה נפשינו ומק גופינו מחלוד

ושק תפרנו על גלוד

ואיה זכות עשרת הרוגי לוד

הן הבט נא עמך כלנו

טור זה חוזר בסוף כל בית וכן השאלה: "ואיה...". ויש לה דמיון רב עם הקינה הקלירית:

או בהלוך ירמיהו על קברי אבות. ואף מזה קצת סיוע לקדמות הקינה שלפנינו.

ושיכלם אם הילוד	וכשלו ברחוב י . . . [וד]	
ואהמה על עשרת הר[וני לוד]	ועל זאת נ אסלוד	
דרכך היך הו [מה]	[ל' ו'] המפולת בחימה	30
ויאבל בכ חיל וח[ומה] ציוניך לשממה	
עד יקומיך אל [מה]	[ועל זאת] נפשי ענומה	
זימנו [פ]ה	[זדים] היתחברו בחוצפה	
זעמה עלי חספה	[ז] . . . אימתני ותקיפה	
זכור י"י לעבדות חוסיפה	זבולי חרבה וחרפה	35
זלעפה אחותני על חורבן חיפה	זקינים טבחו ונפשי דלפה	
עלייך ליבתי אמולה	ח' י' העיר ההוללה	
ושבתו זקני עגולה	מישראל כבוד גלה	
נא מינחלתך רחמים לא תוכלה	ראה י"י והביטה כי היתי זולילה	
[ח] — — — — —	[ח] — — — — —	40

28. ושיכלם. נראה שצ"ל: ושיכלה.

30. ל'י' = לוד.

31. ציוניך מלשון ובנה אצלו ציון (יחז' ל"ט. ט"ו). — ויאבל וכו' איכ' ב', ח'.

34. חספה = חשפה.

35. זבול = ביהמ"ק; מלכ"א ח', י"ג. אפשר גם שהכוונה למקדש מעט, כלומר בית הכנסת.

36. זלעפה — תהל' קי"ט, נ"ג.

37. ח'י' = חיפה. — ליבתי אמולה. יחז' ט"ז, ל'.

38. מישראל וכו', שמו"א ד', כ"א.

39. ראה וכו' איכ' א', י"א. — רחמים וכו' תהל' מ', י"ב.

וברה ימי עינות
 אשר פתאום בא יום
 הדרתך ובאמת
 גדו כרעיו ירה
 תרפואתך צבה לב
 יפן חן עיני צנה גבול אדמוי באש
 ון לעיני נתנה צשה להכחידי מיצנה
 דומה נפשי שכנה גדיל ידה על י
 זערתה היוערה בבפר חברונה חב
 מלו גבורים קלום כי עבאיה על ההרים
 ה סופרים בתורה ובתורת כהנים
 יעו תשובת נמהרים וסופיה וינקוד
 לן מתור אסוריה דללו כל בחוד מיקוד
 לשמע דבק צר חרב על ערנו
 שיה דקרו עליה ושיכנו ראבה
 מיפליש עינו דוהרי חרב רחמים לא הוקנו
 ומבחן חבורת אמו או הוכה והעננה בספר
 תורה נומה ולילה הוגה אימתני ביה לך רלי
 וישח לביך בראגה דלפה נפשו מיתוגה
 ער צר ושוב ללבי הפגה הינף צר רפר היו

UNIV.
LIB.
CAMB.

כל יעצויי בועט
 טרפו החריב כע
 בועטו הפריע כ
 סמון יפו יפ ות
 זקינך המכובד
 מימה אובר החור
 תקותך לא תאגד ועשו
 ובקען הרות לילוד ובחור
 תפרו עלי גלוד וכשלה ברה יבי
 וטיכלם אה הילוד ועל זי
 אסלוד ואהמה על עשרת
 המפולח בחומה דרך חוק ה
 ציונך לשמלה ויאבלבך
 נפשו עגומה עד יקוממך א
 היתחברו בחורפה זומנו
 אימתו ותקיפה זעמה עלי חספה זבולו הר
 וחרפה זכור ין לעבדות חוספה זקינך טבח
 ונפשו דלפה זלעפה אחותני על חורבן חופה קו
 הער הקוללה עליך ליבתי אמולה מישדאל
 כבוד גלה ושבתו זקנע עגולה ראח יי והביטה
 כי הית זוללה נא מינחלתך רחמים לא תוכלה

[T.-S. Loan, 51]